

## نقد دیدگاه محمد شحرور در باره مفهوم واژه «فرقان» در قرآن؛

### مطالعه لغوی، ادبی و تفسیری

کاوس روحی برندق<sup>۱</sup>/ دانشیار و عضو هیئت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

کد ارکید: ۰۰۰۰-۰۰۰۳-۳۴۷۴-۰۴۲۱

محمد رضا دفتری/ دانشجوی مقطع دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

کد ارکید: ۰۰۰۹-۰۰۰۱-۵۵۴۸-۲۶۶۳

### چکیده

بررسی آراء نواندیشان معاصر در حوزه مسائل قرآنی، موضوعی در خور اهتمام است. محمد شحرور از نواندیشانی است که معنایی متفاوت از واژه قرآنی فرقان ارائه نموده است. بر پایه این نظریه، فرقان به معنای ده فرمان تورات بوده لذا به هدف اثبات این دیدگاه به دلایل متعددی همانند: ارتباط آیات بر اساس تکرار واژه فرقان و ارتباط معنایی برخی آیات و ده فرمان استناد شده است. پژوهش حاضر با روش تحلیلی-انتقادی واژه فرقان را از نگاه ریشه‌ای، لغوی، ادبی، قرآنی و تفسیری مورد تحلیل و نقد قرار داده است و در ادامه اثبات نموده که مبانی نظریه شحرور در سه موضوع لغوی (عدم ارتباط ریشه‌ای و معنایی واژه فرقان با ده فرمان)، ادبی (اشتباه در تشخیص واو عطف و ایجاد تکرار زائد) و تفسیری (تناقض در کمیت و کیفیت آیات مورد استناد و ده فرمان) دارای اشکال است لذا کلمه قرآنی فرقان نمی‌تواند معنای مد نظر شحرور را حمل نماید.

**واژگان کلیدی:** فرقان، ده فرمان، شحرور، فرقان عام، فرقان خاص.

---

۱. نویسنده مسئول: K.roohi@modares.ac.ir

## ۱. مقدمه

محمد شحرور (۱۹۳۸-۲۰۱۹) قرآن‌پژوه سوری و از نواندیشان دینی سنی مذهب است. وی لیسانس مهندسی خود را از دانشگاه مسکو کسب نموده و سپس برای ادامه تحصیل راهی اروپای غربی گشته و سرانجام موفق به دریافت مدرک فوق لیسانس و دکترای خود از دانشگاه ایرلند گردید و چندین کتاب در حوزه تخصصی خود؛ یعنی معماری به رشته تحریر درآورد (فطانی، بی تا: ۵). محمد شحرور در ادامه سیر مطالعاتی خود؛ با وجود عدم تحصیلات اسلامی و حوزوی، چهارده اثر در زمینه‌های قرآن‌شناسی و اسلام‌شناسی منتشر ساخته<sup>۱</sup> و عمده دستاوردهای مطالعات قرآنی خود را در کتابی با نام «الکتاب و القرآن؛ قراءه معاصره» مطرح نمود. اثر مذکور، حاوی برداشت‌هایی مبتنی بر علوم انسانی و تجربی جدید از قرآن می‌باشد (شحرور، بی تا: ۳۶) لذا ارائه همین دیدگاه‌های جدید، موجب ایجاد مخالفت‌هایی میان اندیشمندان مسلمان گردیده است و براین پایه آثار علمی متنوعی اعم از کتاب و مقاله در زمینه نقد و تحلیل افکار و آثار او عمدتاً به زبان عربی منتشر شده است.<sup>۲</sup>

یکی از دیدگاه‌های جدید شحرور، ارائه معنایی متفاوت از واژه قرآنی فرقان است. بر پایه این نظریه، مفهوم فرقان در قرآن به معنای ده فرمان مشهور (Ten Commandments) خداوند به موسی (ع) در تورات است لذا این نواندیش با ایجاد ارتباط میان آیات قرآن از نگاه لغوی و معنایی؛ سعی در اثبات دیدگاه خود می‌نماید (ر.ک؛ شحرور، ۲۰۱۶م: ۵۸). شحرور در ادامه نظریه خود را بسط داده و معتقد است که اخلاق و فرقان با یکدیگر مرتبط هستند و دلایلی مفصل برای اثبات این دیدگاه

---

<sup>۱</sup> - نام این آثار عبارتند از: کتاب و القرآن (قراءه معاصره)، الدین و السلطه، الدوله و المجتمع، نحو اصول جدیدة للفقہ، أم الكتاب و تفصیلها، التفكير و التغيير، القصص القرآنی (۲جلد)، تجفیف منابع الإرهاب، السنة الرسولية و النبوة، الإسلام الأصل و الصورة، الإسلام و الإیمان، الإسلام و الإنسان، فقه المرأة، دلیل قراءه معاصره.

<sup>۲</sup> - برخی از مشهورترین آثار در این زمینه عبارتند از: قراءه علمیه للقراءات المعاصره نوشته شوقی ابوخلیل، تهافت القراءه المعاصره نوشته منیر شواف و بیضه الدیک (نقد لغوی لکتاب الكتاب و القرآن)، نوشته یوسف الصیداوی.

در آثار خود ارائه می‌دهد. در هر حال، ارائه معنایی دقیق از واژگان قرآن و جلوگیری از برداشت‌های غیرعلمی و نیز تفسیر بدون مبانی صحیح، ضرورت پژوهش حاضر را شکل می‌دهند.

#### ۱-۱. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش نیز بیانگر این موضوع است که اگرچه درباره تحلیل و نقد لغوی و تفسیری اندیشه‌های شحرور پژوهش‌هایی به عربی و فارسی موجود است؛ از جمله: الف. کتاب «بیضه الدیك» نوشته یوسف الصیداوی، سال انتشار: بی تا. ب. مقاله «مفهوم‌شناسی واژ رجم در قرآن کریم بر اساس دیدگاه محمد شحرور» نوشته محمد نبی احمدی، الهه تمیمی و مهدی پورآذر، مجله مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، سال چهارم، تابستان ۱۳۹۹. ج. مقاله «بررسی زبان‌شناختی آیات ارث از نگاه محمد شحرور» نوشته محمدنبی احمدی و مهدی پورآذر، مجله ادب عربی دانشگاه تهران، سال سیزدهم، بهار ۱۴۰۰، اما هیچ‌کدام از تحقیقات علمی با موضوع نقد و تحلیل دیدگاه‌ها و آثار شحرور، به پرسش‌های این تحقیق پاسخ نداده‌اند.

#### ۲-۱. روش پژوهش

لذا پژوهش حاضر بر آن است که با روشی تحلیلی-انتقادی مبانی مورد استفاده شحرور همانند: مراجعه به ریشه لغات و نیز ایجاد ارتباط میان آیات قرآن، را مورد بررسی قرار داده و در همین راستا ضمن تشریح نگاه این نواندیش دینی در مورد فرقان، دیدگاه مذکور را از منظر لغوی، نحوی و تفسیری تحلیل و نقد نماید و به پرسش‌های پیش‌رو پاسخ دهد:

الف) مدعای شحرور درباره واژه «فرقان» در قرآن چیست و مستندات و دلایل او برای اثبات دیدگاه خود چیست؟

ب) استدلال‌های شحرور از نگاه لغوی، ادبی و تفسیری با چه نقدهایی روبرو هستند؟

روند تحقیق در جستار حاضر به این صورت است که ابتدا به تفصیل دیدگاه شحرور در مورد معنای فرقان پرداخته و در ادامه، این دیدگاه جدید به فرقان را از نگاه لغوی، ادبی و تفسیری مورد تحلیل و نقد قرار داده است.

## ۲. تبیین و تحلیل دیدگاه شحرور در مورد فرقان

محمد شحرور در قسمت‌های متعددی از آثار خود اقدام به معناشناسی جدید فرقان نموده و در ادامه نیز دیدگاه‌های خود در این موضوع را بر دلایل متنوع قرآنی و ادبی استوار ساخته است. دیدگاه‌های محمد شحرور، با موضوع فرقان در آثارش عبارتند از: الف. عمده دیدگاه‌های شحرور در مورد فرقان در اثر معروفش با نام الکتاب و القرآن «قراءة معاصره» (صص ۶۴-۶۸) مطرح شده‌اند. نویسنده در این قسمت نظریه جدید خود در مورد فرقان را مطرح نموده و با ارائه دلایل لغوی و قرآنی سعی در اثبات نظریه خود دارد. شحرور در قسمت دیگری از این اثر (صص ۴۹۱-۵۶۲) بر آن است که با ارائه دلایلی میان فرقان و اخلاق اجتماعی ارتباط برقرار نماید. ب. در کتاب السنّة الرسوليّة و السنّة النبویه (صص ۱۳۴-۱۳۶) شحرور معتقد است که میان تشریح ده فرمان در ادیان یهودیت و مسیحیت با اسلام تفاوت وجود دارد و با ارائه دلایلی سعی اثبات این تفاوت می‌نماید. ج. این نویسنده در کتاب أم الکتاب و تفصیلها؛ قراءة معاصره للحاکمیة الإنسانیة و تهافت الفقهاء و المعصومین با موضوع تفصیل محرمات، از بعضی از فرمان‌های ده گانه همانند (عدم شرک به خدا) یاد می‌کند اما تعداد محرمات را بیش از ده دانسته و به چهارده می‌رساند سپس هر یک را به تفصیل توضیح می‌دهد که از نگاه موضوعی، ارتباطی با مقاله حاضر ندارد (صص ۲۵۲-۲۶۰).

براین پایه ابتدا به تفصیل دیدگاه شحرور در مورد فرقان و نیز دلایل مؤید آن می‌پردازیم:

### ۲-۱. جایگاه کلمه فرقان در قرآن

از نگاه شحرور لفظ فرقان در شش جای قرآن تکرار گشته و در پنج موضع همراه الف و لام معرفه آمده است و در یک مورد نیز به صورت منون و نکره می‌باشد «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا»

(انفال/۲۹) پس از ذکر نکات فوق، شحرور معتقد است که فرقان به معنای ده فرمان موسی (ع) در تورات است (شحرور، بی تا: ۶۴) اما از نظر ریشه‌ای و لغوی دلایل خود برای ارتباط میان این کلمه و مصداق آن؛ یعنی ده فرمان را بیان نمی‌نماید و به هدف اثبات این نظریه در ادامه دلایل جدایی مفهوم فرقان را در آیه ۵۳ سوره بقره را تشریح می‌کند.

## ۲-۲. کتاب و فرقان؛ دو مفهوم جداگانه

اولین موضع کلمه فرقان در آیه مربوط به حضرت موسی (ع) است که همراه با کتاب آمده است «وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» (بقره/۵۳) لذا کتاب موضوعی جداگانه از فرقان داشته به این دلیل که خداوند به وسیله «واو» میان نشان تفاوت نهاده است. به عبارت دیگر «واو» از نوع عطف بوده و کاربرد عطف نیز ایجاد ارتباط میان دو موضوع جداگانه است. سپس شحرور معنای فرقان را شرح داده و از آن به عنوان ده فرمان یاد می‌کند (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۶۴).

## ۲-۳. تفصیل معنای اصطلاحی فرقان

از نگاه شحرور مقصود از فرقان سوره بقره، در سوره آل عمران تبیین شده است بر این پایه فرقان همراه با تورات و انجیل قبل از نزول کتاب بر پیامبر اسلام (ص)، بر موسی (ع) و عیسی (ع) نازل شده‌اند لذا فرقانی که بر موسی (ع) نازل شده همان فرقانی است که در ماه رمضان بر پیامبر (ص) نازل گشته است و بر این پایه ادامه می‌دهد که در آیه «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ» (بقره/۱۸۵) عطف فرقان بر قرآن نشان می‌دهد که این اصطلاح غیر از قرآن بوده و همراه با آن (قرآن) در ماه رمضان نازل شده است (شحرور، بی تا: ۶۴). از نظر شحرور با تفکر در آیات ۱۵۱ الی ۱۵۳ سوره أنعام معنای فرقان منزل بر موسی (ع) روشن می‌شود که همان ده فرمان مشهور است (ر.ک: جدول اول پیوست).

## ۲-۴. ارتباط فرقان و ده فرمان

شحرور دلیل تفسیر فرقان به ده فرمان را آیه ۱۵۴ انعام می‌داند «ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ» و مدعی است که ده فرمان تفصیل از کتاب بوده و منظور از کتاب موسی (ع) و عیسی (ع) تنها تشریح است که غیر تورات و انجیل می‌باشد و به آیه «وَيَعْلَمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ» (آل عمران/۴۸) برای اثبات مدعای خود استناد می‌کند براین پایه نویسنده او را در آیه از نوع عطف دانسته است لذا تورات، انجیل، کتاب و حکمت را جدای از هم می‌داند. شحرور در ادامه بر اساس آیه «تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ...» (فرقان/۱) نتیجه می‌گیرد که همان فرقان (ده فرمان) بر پیامبر نیز نازل شده است و در نهایت چنین سیری را برای آن ذکر می‌کند:

نزول اولیه ← ده فرمان بر موسی (ع) ← تثبیت ده فرمان توسط عیسی (ع)

نزول ثانویه ده فرمان بر محمد (ص)

دلیل نزول ثانویه ده فرمان بر پیامبر اسلام (ص) را بایستی در مرکزیت دین اسلام میان ادیان سه گانه و نیز اشتراک ادیان مذکور در رعایت این فرمان‌ها جست و جو نمود (شحرور، بی تا: ۶۶). پس از ذکر نکات فوق، شحرور به تبیین ارتباط میان آیات سوره انفال (آیه ۴۱) و سوره فرقان (آیه ۱) می‌پردازد.

## ۲-۵. ارتباط آیات سوره فرقان و انعام

بنابر نظر شحرور به علت تسمیه غزوه بدر به فرقان در آیه «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي الْجَمْعَانِ» (انفال/۴۱) و وقوع این جنگ در ماه رمضان، آیات فرقان (۱۵۱-۱۵۳ انعام) نیز بنابر آیه اول سوره فرقان به صورت تنزیل بر پیامبر (ص) در ماه رمضان فرستاده شده‌اند و لذا باور دارد به همین دلیل نام روز بدر فرقان است (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۶۶). پس از اثبات نزول فرقان در ماه رمضان، شحرور مبحث جدیدی مطرح نموده و معتقد است که فرقان به معنای ده فرمان دارای مضمون تازه‌ای است که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

## ۶-۲. مضمون فرقان از نگاه شحرور

از نظر شحرور مضمون ده فرمان اخلاقی (رعایت تقوای اجتماعی) بوده و مفاهیم عبادی در آن‌ها یافت نمی‌شود. او در ادامه برای اثبات مدعای خویش به سوره حمد مراجعه نموده و با طرح پرسشی درصدد است مصداق کسانی را که به راه راست هدایت شده‌اند را مشخص نماید. از نگاه این اندیشمند، بنی‌اسرائیل معاصر موسی (ع) مصداق «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» هستند که خداوند بنا بر آیه «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (بقره/۴۷) آن‌ها را بر جهانیان فضیلت بخشیده است. از نظر شحرور مصداق راه راست (صراط مستقیم) همین فرمان‌های ده‌گانه است (بیانگر شیوه سلوک اخلاقی انسان) که ثابت هستند و در طول زمان همانند عبادات تغییر نمی‌کنند. از دیدگاه اسلامی نیز وصایا، حدود و عبادات؛ همان صراط مستقیم به معنای تقوای اجتماعی است. شحرور براساس دیدگاه فوق و نیز ارتباط آیه ۵۳ سوره بقره و آیات ۱۵۱-۱۵۳ سوره انعام بر این عقیده است که فرمان دهم اتباع از صراط مستقیم است «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ» (انعام/۱۵۲) لذا باور دارد کسی که از این فرمان‌ها تبعیت نکند مصداق مغضوبان و گمراهان آخر سوره حمد می‌شود (شحرور، بی‌تا: ۶۷). پس از ذکر نکات فوق، شحرور به تبیین دو مفهوم حکمت و فرقان در آیه ۴۸ سوره عمران می‌پردازد.

## ۷-۲. ارتباط حکمت و فرقان

نام وصایای ده‌گانه برای حضرت عیسی (ع) از نظر شحرور حکمت است «وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ» (آل عمران/۴۸). او مصداق کتاب را رسالت (مجموعه سلوک و قواعد انسانی)، حکمت را فرمان‌های ده‌گانه، تورات را نبوت موسی (ع) و انجیل را نبوت عیسی (ع) معنا می‌کند و در ادامه، مجموع آنچه که ذکر شد را کتاب مقدس نامیده است. این نویسنده دلیل خود برای معنی حکمت به وصایا را بر آیات ۲۳ الی ۳۹ سوره اسراء استوار می‌نماید و لذا معتقد است که در آیات مذکور نه عدد وصیت ذکر شده است و در آخر این آیات خداوند آن‌ها را به نام حکمت بر پیامبر وحی نموده است لذا وصایای ده‌گانه برای عیسی، موسی و محمد (ع) جزئی از حکمت بوده و

جدای از سفارشی همانند «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» (اسراء/۳۷) می‌باشد (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۶۷) (ر.ک: جدول دوم پیوست).

## ۲-۸. حکمت از نگاه شحرور

محمد شحرور آیه «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا...» (اسراء/۳۷) را از جنس حکمتی می‌داند که به بندگانی همانند لقمان عنایت شده است لذا اعطای این حکمت اختصاص به انبیا ندارد. او معتقد است که وصایای سوره اسراء برای موسی با عنوان فرقان مطرح شده‌اند و برای پیامبر (ص) و عیسی (ع) تحت عنوان حکمت آمده‌اند؛ بگونه‌ای که فرمان‌های ده‌گانه جزء اساسی آن محسوب می‌شود بر این اساس، حکمت نیز همان صراط مستقیم بوده که پیروی از آن برای تمام جوامع انسانی واجب است (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۶۸).

## ۲-۹. ارتباط توحید و فرقان

از نگاه شحرور اولین فرمان از وصایای ده‌گانه در فرقان توحید است که به خاطر شأن و جایگاه آن به عنوان وصیت ذکر شده است سپس به آیه ۸۷ انعام استناد نموده و معرفی نمودن صراط با (ال) را به علت عدم تکمیل فرمان‌های ده‌گانه می‌داند. شحرور در ادامه باور دارد وظیفه بیشتر پیامبران تاکید بر سفارش توحید است و بر همین پایه برخی از پیامبران نیز همانند شعیب (ع) افزون بر توحید، فرمان هفتم (وفای به میزان و پیمان) را توصیه نموده‌اند لذا هیچ‌یک از آن‌ها تا زمان موسی (ع) به صورت کامل این فرمان‌ها را بیان نکرده است. شحرور در ادامه فرقان را به دو قسمت خاص و عام تقسیم نموده و فرقان عام را نازل شده بر موسی (ع) و عیسی (ع) و فرقان خاص را تنها مختص پیامبر (ص) می‌باشد (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۶۸).

## ۲-۱۰. ارتباط فرقان و اخلاق

شحرور در قسمت دیگری از اثر معروفش فرقان را به معنای تقوای اجتماعی دانسته است (ر.ک؛ شحرور، بی‌تا: ۴۹۱) و آن را چنین شرح می‌دهد: اخلاق مشترک میان ادیان سه‌گانه آسمانی لذا



خداوند میانشان فرق نهاد و نام این اخلاق اجتماعی را در اسلام فرقان نامید. از نظر شحرور بر مسلمانان واجب است که با دیگر هم‌کیشان خود و نیز غیر مسلمانان براساس همین اخلاق مشترک تعامل نماید نه بر اساس تقوای فردی که در ضمن آن‌ها عبادات اعتبار می‌یابند. شحرور تعالیم یهودی، مسیحی و اسلام را در موضوع فرقان مشترک می‌داند. از نگاه شحرور، فرقان عام عبارت است از: حد نازلی از تعالیم اخلاقی که رعایت آن بر تمامی انسان‌ها واجب است لذا به واسطه این نوع فرقان، تقوی اجتماعی تحقق می‌یابد. از نگاه شحرور، پیروی از فرقان عام (وصایای عشر) موجب ایجاد تقوا در انسان می‌شود اما در ادامه معتقد است پیروی از فرمان‌های دیگری موجب می‌شود فرد به پیشوایی متقین برسد. این فرمان‌ها مختص اسلام بوده لذا از آن‌ها به عنوان فرقان خاص نام می‌برد (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۴۹۲).

## ۲-۱۱. فرقان خاص از نظر شحرور

شحرور مصادیق فرقان خاص را در آیات (۷۴-۶۳) سوره فرقان جست و جو نموده و در ادامه معتقد است وصایای ده گانه یاد شده در این آیات به صیغه اخباری نازل شده‌اند نه بر صیغه امر (همانند آیات فرقان عام) لذا اتباع از آن‌ها ضروری نیست اما اگر کسی مضاف بر فرقان عام از آن‌ها نیز پیروی نماید، از پیشوایان متقین می‌شود زیرا خداوند در پایان این وصایا فرموده است: «وَأَجْعَلَنَّ لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (فرقان/۷۴) لذا فرمان‌های مذکور اختصاص به متقین دارد بر این پایه مصداق متقین نیز بر اساس آیه «الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ...» دانشمندان علوم طبیعی هستند که در نشانه‌های طبیعی تفکر می‌کنند (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۴۹۳) (ر.ک؛ جدول سوم پیوست).

## ۲-۱۲. تشریح ده فرمان در اسلام و ادیان الهی

شحرور در اثر دیگری ده فرمان را برای پیامبر (ص) و سنتش تفصیلی می‌داند (ر.ک؛ شحرور، ۲۰۱۲م: ۱۳۴-۱۳۶). برای نمونه معتقد است احسان به والدین قبل از پیامبر (ص) نیز وجود داشته است و براین پایه باور دارد نوح در آیه «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ» (نوح/۲۸) به صورت کلی و

غیرمستقیم از مقوله احسان به والدین اشاره نموده است اما در قرآن کریم به تفصیل و اهمیت فراوان این دستور الهی تشریح شده است لذا به آیات متعددی در زمینه احسان به والدین اشاره می‌کند همانند: آیات (احقاف/۱۵-۱۸؛ اسراء/۲۳-۲۴؛ لقمان/۱۴-۱۵؛ عنکبوت/۸). شحرور در ادامه معتقد است وصیت تحریم قتل دارای تدوین و تفصیل بیشتری در اسلام نسبت به ادیان الهی دیگر است.

### ۳. تحلیل انتقادی دیدگاه شحرور

پس از تفصیل نگاه و دلایل محمد شحرور در مورد مفهوم فرقان، در این قسمت از مقاله به تحلیل و نقد لغوی، ادبی و تفسیری این دیدگاه و دلایل به شرح زیر می‌پردازیم:

#### ۳-۱. بررسی ریشه واژه فرقان

مصدر فرقان از ریشه فَرَّقَ است. نظر لغت‌شناسان در معنای این ریشه به یکدیگر نزدیک بوده اما دارای تفاوت‌هایی هستند: به معنای جدایی و تفاوت بین دو یا چند چیز است (ر.ک؛ ازهری، ۱۴۲۱ق: ۹۶/۹؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۴/۴۹۳). در نگاهی دیگر فرقان به معنای جدایی و فاصله‌ای است که به معنی فلق نزدیک بوده اما فلق به اعتبار شکافتگی است و فرق به اعتبار جدایی (ر.ک؛ راغب، ۱۴۱۲ق: ۶۳۲؛ زبیدی، ۱۴۱۴ق: ۱۳/۳۹۳). بر خلاف نظر دوم، عده‌ای فرق را کاملاً به معنای شکافتگی (فلق) می‌دانند (ر.ک؛ ابن سیده، ۱۴۲۱ق: ۶/۳۸۳). گروهی از لغت‌شناسان نیز فرق را به معنای جدایی دانسته‌اند اما میان کلمات مترادف این ریشه همانند تفکیک و تفصیل از نظر محدوده و مصداق تفاوت قائل شده‌اند (ر.ک؛ ابوهلال عسکری، بی‌تا: ۱۴۹-۱۵۰؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۷۵/۹) و بر این پایه معتقدند: میان «تفکیک» و «فرق» تفاوت است به این دلیل که تفکیک جدایی مطالب از کتب است اما فرق به معنای جدایی به صورت عام و بدون مصداق است؛ به عبارت دیگر هر تفکیکی جزئی از تفریق است اما هر فرقی تفکیک محسوب نمی‌شود. این گروه در ادامه معتقدند میان «فصل» و «فرق» نیز تفاوت است به این معنا که فصل میان چند شیء در یک جمله واقع می‌شود همانند: «فصل الثوب و الکتاب و الأمر» اما فرق برای جدایی میان چند شیء کاربرد ندارد و براین اساس گفته نمی‌شود: «فرق الأمر و الکتاب». با توجه به نکات فوق، مشخص نیست شحرور با استناد به کدام معنای

ریشه‌ای میان فرقان و ده فرمان ارتباط برقرار نموده است لذا عدم اشاره شحرور، به معنای نادیده گرفتن روش خود (توجه به ریشه کلمات قرآنی) در طرح مباحث و ارائه نظریات جدید است (ر.ک؛ شحرور، بی تا: ۴۴). بدیهی است که پایه و اساس ارائه یک معنای جدید باید بر اساس ریشه آن کلمه باشد که این موضوع مهم در ارتباط معنایی فرقان و ده فرمان مشاهده نمی شود.

### ۲-۳. بررسی لغوی واژه فرقان

از نگاه عمده لغت شناسان فرقان مصدری است که معنایی عام دارد و به معنای کتابی الهی است که میان حق و باطل فرق می گذارد (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۰۹ق: ۱۴۸/۵؛ صاحب، ۱۴۱۴ق: ۳۹۵/۵؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۴۹۴/۴). برخی نیز این کلمه را صفت مشبیه بر وزن فُعلان دانسته اند که معنایی رساتر از فرق دارد (ر.ک؛ فارسی، ۱۴۰۷ق: ۳۰۱؛ راغب، ۱۴۱۲ق: ۴۹؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۷۷/۹) بر این اساس مشخص نیست که شحرور در تخصیص فرقان به ده فرمان، این کلمه را صفت مشبیه دانسته است و یا مصدری عام. از نگاهی دیگر مشخص نیست براساس کدام قرینه لفظی و بدون توجه به نظر و تقسیم بندی لغت شناسان، معنایی جدید برای فرقان در نظر گرفته است.

### ۳-۳. معناشناسی قرآنی فرقان

واژه فرقان در آیات قرآن کریم به چهار معنا به کار رفته است:

الف) قرآن «تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ...» (فرقان/۱). علت تسمیه قرآن کریم به فرقان از نگاه عمده مفسران متقدم (ر.ک؛ تستری، ۱۴۲۳ق: ۱۱۳؛ طبری، ۱۴۱۲ق: ۱۳۵/۱۸؛ واحدی، ۱۴۱۵ق: ۷۷۳/۲) و متأخر (ر.ک؛ جزائری، ۱۳۸۸ش: ۴۴۹/۳؛ آل غازی، ۱۳۸۲ق: ۶۵/۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱۷۳/۱۵) تفاوتی است که کلام خداوند میان حق و باطل قرار می دهد.

ب) تورات «وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» (بقره/۵۳). همانند نگاه نخست علت تسمیه تورات به فرقان از نگاه متقدمان (ابوعبیده، ۱۳۸۱ق: ۴۰/۱؛ سمرقندی، ۱۴۱۶ق: ۵۳/۱؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲ق:

۱۴۴/۱) و متأخران (آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۲۴۱/۱؛ نهایندی، ۱۳۸۶ش: ۲۶۵/۱، طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۲۹۶/۲) جدا نمودن حق و باطل به وسیله این کتاب است.

ج) در آیه «...إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» (انفال/۲۹) فرقان از نگاه متقدمان و متأخران به چهار معناست: نخست: علمی است که موجب خروج از شبهات و نیز تشخیص حق از باطل می‌شود (رک؛ مقاتل، ۱۴۲۳ق: ۱۱۰/۲؛ تستری، ۱۴۲۳ق: ۷۱؛ قمی، ۱۳۶۳ش: ۲۷۲/۱). دوم: به معنای نوعی از یاری خداوند است که سبب جدایی حق از باطل می‌شود (فراء، ۱۹۸۰م: ۴۰۸/۱؛ طبری، ۱۴۱۲ق: ۱۴۷/۹؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق: ۲۱۴/۲). سوم: راه نجات از سختی‌ها، آزار و صدمه مشرکین (ر.ک؛ ابن قتیبه، ۱۴۱۱ق: ۱۵۴؛ ثعلبی، ۱۴۲۲ق: ۳۴۷/۴؛ شهرستانی، ۱۳۸۷ش: ۳۵۱/۱). چهارم: مفسران متأخر فرقان را به معنای هدایتی می‌دانند که در کتب الهی موجود است و باعث تشخیص حق از باطل، راه درست از نادرست و نیز کسب معارف الهی می‌شود. به عبارت دیگر این فرقان ثمره تقوا است که به متقین عنایت می‌شود (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۵/۳؛ جزائری، ۱۴۲۴: ۲۸۳/۲).

د) غزوه بدر «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ...» (انفال/۴۱) علت تسمیه این غزوه به فرقان از نظر عمده مفسران تفریق میان حق و باطل در روز بدر است (طبری، ۱۴۱۲ق: ۲۲۶/۱؛ واحدی، ۱۴۱۶ق: ۱۰۷/۱؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ق: ۸۰/۱).

با توجه به معانی مذکور، از نگاه قرآنی مفسران؛ واژه فرقان، معنای مدنظر شحرور (ده فرمان) را حمل نمی‌کند.

### ۳-۴. معناشناسی لغوی کتاب و فرقان (آیه ۵۳ سوره بقره)

از نگاه عمده لغت‌شناسان، در آیه «وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» کتاب و فرقان هر دو به معنای تورات می‌باشند و معنای جداگانه‌ای ندارند (ر.ک؛ ازهری، ۱۴۲۱ق: ۹۷/۹؛ راغب، ۱۴۱۲ق: ۶۳۴؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۳۰۲/۱۰) لذا مشخص نیست شحرور به کدام دلیل و قرینه، کتاب و فرقان را از نظر معنا جداگانه تفسیر می‌نماید.

### ۳-۵. بررسی و تشخیص نوع واو (آیه ۵۳ سوره بقره)

از نگاه نحویان واو در لغت عرب دارای انواع متعددی است که در موارد متنوعی استعمال می‌شود. بگونه‌ای که به ادعای برخی، تعداد آن‌ها به بیش از ده مورد نیز می‌رسد همانند: واو سنخ، عطف و تفسیر (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۱۶ق: ۳۰۲؛ عباس حسن، بی‌تا: ۴۸) به عبارت دیگر عطف تنها یک نوع استعمال برای واو است مضاف بر این که هر دو نوع واو عطف و تفسیر به کرات در قرآن استفاده شده است و مفسران میان آن‌ها تفاوت نهاده‌اند همانند:

کلمه عذاب در آیه «يَسْأَلُونَكَ سَاءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ» (ابراهیم/۶) به وسیله واو به ذبح تفسیر شده است (ابن عرفه، ۲۰۰۸م: ۱۱۱/۱؛ سیوطی، ۱۴۲۴ق: ۲۳۷/۲). در آیه «وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ» (توبه/۶۱) مصداق آزار پیامبر به وسیله واو تبیین شده است «وَيَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ» (ابن عرفه، ۲۰۰۸م: ۱۱۱/۱؛ فیضی، ۱۴۱۷ق: ۴۵۸/۲).

از نظر مفسران، واو در آیات «أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ» (اعراف/۶۳) و «وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى» (لیل/۳) از نوع عطف است (اخفش، ۱۴۱۱ق: ۵۸۰/۲؛ زحیلی، ۱۴۱۱ق: ۲۴۸/۸).

از نظر تفسیری، برخی از مفسران متقدم واو را از نوع عطف دانسته و بر این عقیده‌اند که کتاب بر موسی و فرقان بر محمد (محدوف در آیه) نازل شده است به این دلیل که تورات به یکباره و قرآن به صورت متفرق نازل شده است (ر.ک؛ فراء، ۱۹۸۰م: ۳۷/۱) نظریه فراء بنا بر نظر عمده مفسران ضعیف می‌باشد به این دلیل که بدون ضرورت خاصی قرآن به معنای مجازی حمل شده و نیز سیاق آیه دلالت بر ارتباط فرقان و کتاب به موسی (ع) دارد (ر.ک؛ شیخ طوسی، بی‌تا: ۲۴۲/۱؛ سید مرتضی، ۱۴۳۱ق: ۱۱۳/۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۲۳۵/۱؛ شوکانی، ۱۴۱۴ق: ۱۰۱/۲).

در آیه «وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» (بقره/۵۳). استعمال واو بنا بر نظر عمده کتب تفسیری ادبی، عطف به معنای تفصیل نیست و از نوع تفسیری است لذا کلمه فرقان، کتاب را تفسیر نموده و مفهومی جداگانه از آن ندارد (ر.ک؛ سمین، ۱۴۱۴ق: ۲۲۵/۱؛ محلی، ۱۴۱۶ق: ۱۱).

ابوالسعود، ۱۹۸۳م: ۵۴/۱؛ شعراوی، ۱۹۹۸م: ۳۴۰/۱). بدیهی است عطف میان دو مفهوم جداگانه نیز از مشهورترین کاربردهای واو می‌باشد. برای مثال در جمله: «أُكْرِمْتُ زَيْدًا وَعَمْرًا» عمر و زید دو شخصیت جداگانه دارند اما شهرت و کثرت استعمال حرف واو به عنوان عطف موجب ایجاد انحصار در این کاربرد نمی‌شود. به نظر می‌رسد شحورر بدون بررسی انواع استعمال واو در کتب تفسیری و نحوی و نیز بدون وجود قرینه‌ای لفظی یا معنوی، واو را به معنای عطف گرفته است تا دیدگاه خود در مورد جدایی دو مفهوم کتاب و فرقان را اثبات نماید.

#### ۴. نقد نحوی نگاه شحورر در آیه ۱۸۵ بقره

در آیه «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ» (بقره/۱۸۵) به نظر عمده کتب تفسیر ادبی، عبارت «مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ» صفتی است که موصوفش بینات می‌باشد (ر.ک؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق: ۲۲۷/۱؛ ابن عرفه، ۲۰۰۸م: ۲۲۱/۱؛ ابن عاشور، ۱۹۸۴م: ۱۷۳/۲). قسمت اول آیه «أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ» هدایت قرآن اختصاص به عموم مردم دارد اما قسمت دوم آیه «وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ» به نظر برخی از مفسران هدایت مختص متقین است (ر.ک؛ فخررازی، ۱۴۲۰ق: ۲۵۴/۵) به عبارت دیگر در صورت عطف عبارت «مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ» با قسمت اول، تکرار ایجاد می‌شود به این معنا که خداوند اختصاص هدایت به عموم مردم را یک مرتبه با نام قرآن و بار دیگر به اسم فرقان ذکر نموده است لذا اشکالات شحورر در این موضوع عبارتند از: الف) بدون اعتنا به نکات نحوی و تفسیری، عبارت «مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ» را معطوف بر قسمت اول «أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ» دانسته است بدون آن که به تکرار ایجاد شده اشاره‌ایی نماید و یا دلیلی برای رفع آن ارائه دهد. ب) عدم توجه به نقش صفت و موصوف. ج) عدم بررسی دیدگاه‌های مفسران و نحویان در مورد این آیه.

#### ۴-۱. نقد روش تفسیری شحورر

شحرور برای اثبات مدعای خود در مورد فرقان از روش تفسیری قرآن به قرآن بهره می‌برد اما قرائن لفظی و معنوی میان دو آیه مرتبط با هم را نادیده می‌گیرد برای نمونه اصطلاح فرقان در آیه ۱۸۵ بقره را به وسیله آیات ۱۵۱-۱۵۳ سوره أنعام معنا نموده اما قرائنی که موجب ارتباط معنایی این دو آیه با یکدیگر می‌شوند را ذکر نمی‌کند حال آن‌که از نظر مفسران، بدیهی‌ترین شرط تفسیر قرآن به قرآن وجود قرائن و مشترکات میان دو یا چند آیه است (ر.ک؛ فضل حسن عباس، ۱۴۳۷ق: ۱۸۷/۱؛ طیار، مساعد و جمع من المؤلفین، ۱۴۳۹ق: ۱۳۴/۱؛ فتحی، علی، ۱۳۸۸ش: ۲۳).

#### ۴-۲. نقد معنای کتاب و حکمت از نگاه مفسران

به عقیده برخی از محققان، بدیهی است که واو در آیه از نوع عطف بوده لذا تورات و انجیل به کتاب معطوف هستند (ر.ک؛ صالح، ۱۹۹۸م: ۵۹/۲؛ کرباسی، ۱۴۲۲ق: ۴۷۹/۱) اما کتاب در این آیه به معنای تشریح نیست. بنابر نظر عده‌ای از مفسران، در معنای کتاب سه دیدگاه وجود دارد: الف. نوشتن ب. کتب انبیای پیشین ج. تورات (ر.ک؛ ماتریدی، ۱۴۲۶ق: ۳۷۳/۲). در میان متقدمان نظری برای ترجیح یکی از معانی سه‌گانه وجود ندارد.

عمده متأخران درباره عطف و معنای کتاب معتقدند که: الف. الف و لام در دو کلمه کتاب و حکمت از نوع جنس است. ب. کتاب آن وحیی است که برای رفع اختلاف مردم نازل شده است و منظور از حکمت، آن معرفتی است که برای اعتقاد و عمل آدمی مفید تلقی می‌شود لذا تورات و انجیل کتاب‌هایی هستند که مشتمل بر وحی و حکمت می‌باشند و تفاوتی ماهوی میان آن‌ها بر قرار نیست. ج. عطف از باب «ذکر فرد» بعد از «ذکر جنس» است؛ به دلیل رساندن اهمیتی که در فرد وجود دارد در نتیجه عطف به معنای جدایی میان این مفاهیم (کتاب، حکمت، تورات و انجیل) نیست (ر.ک؛ بلاغی، بی‌تا: ۲۸۴/۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱۹۸/۳؛ نهاوندی، ۱۳۸۶ش: ۶۲۶/۱) لذا مفسران متأخر از چند جهت با شحرور مخالفت دارند؛ از جمله: الف. علت عطف، تفصیل و جدایی میان مفاهیم نیست. ب. تورات و انجیل شامل کتاب و حکمت بوده و این مفاهیم به صورت مستقیم با هم

در ارتباط هستند و ماهیتی جداگانه ندارند. برخلاف مفسران متأخر، شحرور بدون ذکر شواهد و قرائنی «او» را به معنای جدایی دانسته است.

#### ۴-۳. نقد ارتباط کتاب و تشریح

بنا بر عقیده بسیاری از محققان مسلمان، عیسی (ع) در مقام تشریح و وضع احکام نبوده و دین او تنها جنبه هدایت، ارشاد و اصلاح بدعت‌های دین موسوی را دارد (ر.ک؛ ابن قیم جوزیه، ۱۴۴۰ق: ۲۲۴؛ اشقر، ۱۴۱۰ق: ۲۵۶؛ تویجری، بی تا: ۲۱۰۲/۳؛ هاشمی، علی ۱۳۸۹ش: ۱۳۵-۱۳۹) دارد؛ موضوعی که محققان غیرمسلمان نیز بر آن صحه نهاده‌اند (ر.ک؛ بایر ناس، ۱۳۹۶ش: ۵۹۷-۶۰۰؛ هیوم، ۱۳۹۱ش: ۴۱۰-۴۱۱؛ بی بار، ۱۳۹۶ش: ۱۴؛ دان ناردو، ۱۴۰۱ش: ۲۹). قسمت‌های مختلفی از عهد جدید بر تشریحی نبودن نبوت عیسی (ع) و رعایت احکام دین موسی (ع) تأکید دارند:

«تصور مکنید که من بهر ابطال تورات و رسائل انبیا آمده‌ام بلکه آمده‌ام آنرا تکمیل کنم. تصدیق می‌کنم تا آن‌که زمین و آسمان زائل نشود یک همزه یا نقطه از شریعت موسی (ع) تغییر نخواهد کرد. پس هر کس ذره‌ای از احکام شریعت را سست نماید در ملکوت آسمان صغیر می‌شود» (همدانی، ۱۳۸۸ش: انجیل متی، باب پنجم، آیات ۱۸-۲۰).

حضرت عیسی (ع) در موارد متعدد روحانیون یهود را به علت عمل نکردن به شریعت یهود سرزنش می‌کند که به دو مورد از این خطاب‌های عتاب‌گونه اشاره می‌شود «وای بر شما ای فقیهان یهود! زیرا شریعت را به عنوان بارگران بر مردم تحمیل می‌کنید اما خود آنرا انجام نمی‌دهید (ر.ک؛ همدانی، ۱۳۸۸ش: انجیل لوقا: باب یازدهم، آیه ۴۷) و در جایی دیگر از همین انجیل می‌فرماید: «وای بر شما فقیهان یهود! کلید شریعت و معرفت را در دست خود دارید اما نه خود به دروازه آن وارد می‌شوید و نه آیندگان را بهره‌مند می‌سازید» (همان، باب یازدهم: آیه ۵۲).

پایبندی به شریعت موسی (ع) حتی میان حواریون نیز ریشه دوانیده بود به اندازه‌ای که پولس، پطرس (بزرگترین حواری عیسی) را به علت پایبندی بیش از اندازه به شریعت یهود سرزنش



می‌کند: «چون پطرس به انطاکیه آمد با او روبرو شدم و او را بسیار سرزنش نمودم زیرا مستحق ملامت بود و به او گفتم: بسیار به دین یهود وابسته‌ای و امت‌ها را وادار می‌سازی که شریعت یهود را انجام دهند» (همدانی، ۱۳۸۸ش: رساله پولس به غلاطیان: باب دوم، آیه ۱۲-۱۴).

مجموع سخنان فوق در عهد جدید نشان می‌دهد بر خلاف نظر شحرور، عیسی (ع) در مقام تشریح نیست و در نتیجه معنای کتاب برای عیسی (ع) نمی‌تواند وضع شریعت باشد. به عبارت دیگر شحرور ابتدا می‌بایست تمام عهد جدید را مورد بررسی قرار دهد و سپس بنا بر قرائن موجود در آن کتاب نتیجه‌گیری نماید که عیسی (ع) در مقام تشریح بوده لذا کتاب دارای معنای شریعت است اما چنین روشی در اثبات نظریه ارتباط کتاب و تشریح مشاهده نمی‌شود.

#### ۴-۴. نقد دیدگاه ارتباط آیات سوره فرقان و أنعام

علت تسمیه جنگ بدر به فرقان از نظر عمده مفسران تفریق میان حق و باطل به وسیله این جنگ است (طبری، ۱۴۱۲ق: ۲۲۶/۱؛ واحدی، ۱۴۱۶ق: ۱۰۷/۱؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ق: ۸۰/۱) و مشخص نیست شحرور با کدام قرینه سعی در ایجاد تسمیه‌ای بر خلاف نظر مفسران دارد لذا به نظر می‌رسد شحرور تکرار واژه فرقان در آیات را برای اثبات ارتباط این دو آیه و نیز تسمیه آیه ۴۱ سوره انفال، را مدنظر داشته است. عمده مفسران معتقدند انعام سوره‌ای مکی است اما آیات ۱۵۱-۱۵۳ این سوره در مدینه نازل شده است (ر.ک؛ طبرانی، ۲۰۰۸م: ۴/۳؛ ثعلبی، ۱۴۲۲ق: ۱۳۱/۴؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق: ۳/۳) لذا شحرور بنا بر همین نگاه معتقد است این آیات در حین وقوع جنگ بدر نازل شده‌اند اما تفسیر مفسران صرفاً به مدنی بودن این آیات اشاره دارد. به نظر می‌رسد شحرور در این قسمت به نظر مفسران متقدم استناد می‌جوید حال آن‌که از نظر او تفسیر متقدمان دارای ارزش استنادی نبوده و موجب رکود و انجماد علمی می‌گردد (شحرور، بی‌تا: ۲۸). از نگاهی دیگر برخی از مفسران معتقدند که سیاق واحدی بر تمامی آیات سوره أنعام حاکم است و همین سیاق واحد بیانگر نزول تمامی آیات این

سوره در مکه است و لذا اقوال متضمن نزول جداگانه برخی از این آیات اعتباری ندارد (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۵/۷-۶).

#### ۴-۵. نقد ارتباط متقین و فرقان خاص

شحرور معتقد است کسی که به فرمان های ده گانه باعنوان فرقان خاص (ر.ک: جدول سوم) عمل نماید از متقین محسوب می شود و بنابر آیه «وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ...» (فرقان/۷۳) منظور از آیات ظواهر طبیعی است و بر این پایه خداوند فهم آیات مذکور را بنابر آیه «وَالَّذِينَ يَبْتُغُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا» (فرقان/۶۴) به اهل عبادت اختصاص نداده است در نتیجه مصداق متقین در این آیه دانشمندان علوم طبیعی هستند که ظواهر هستی را درک می کنند.

از نظر عمده مفسران متقدم (ر.ک؛ فراء، ۱۹۸۰م: ۲۷۴/۲؛ واحدی، ۱۴۱۵ق: ۷۸۴/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۲۷۴/۷) و متأخر (ر.ک؛ صدیق حسن خان، ۱۴۲۰ق: ۵۷/۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۲۳۹/۱۵؛ حوی، ۱۴۲۴ق: ۳۸۸۰/۷) منظور از متقین کسانی هستند که آیات قرآن را یاد می کنند لذا مشخص نیست شحرور بر اساس کدام دلیل، برخلاف نظر مفسران مصداقی جدید برای آیات مشخص می سازد. در نتیجه بنا بر تفسیر مفسران از دو مفهوم آیات و متقین، پایه ادعای شحرور دارای اشکال است. از نگاه دیگر واضح است که علوم مختلف به اندازه ای گسترده هستند که از موضوعات مادی فراتر می روند لذا بر اساس استنتاج شحرور دانشمندان دیگر علوم مرتبه ای دون از ائمه علوم مادی دارا هستند. این گونه استنتاج از آیات قرآن ناقص، غیر علمی و بدون پشتوانه بوده و باعث ایجاد ذهنیت تعصب فکری مؤلف مبنی بر توجه به گروهی خاص و نادیده انگاشتن سایر اکتشافات معنوی، عقلی و فکری می شود.

#### بحث و نتیجه گیری

حاصل جستار حاضر در پاسخ پرسش های تحقیق این است که:

۱. از نگاه ریشه‌ای و لغوی، واژه فرقان معنای مد نظر شحرور را حمل نمی‌کند به عبارت دیگر ارتباطی میان فرقان و ده فرمان از این منظر وجود ندارد.

۲. مصادیق ده فرمان و آیات مورد استناد شحرور با وجود اشتراکاتی جزئی، دارای تفاوت‌های بسیار کمی و کیفی بوده و بر این اساس نمی‌توانند به صورت کامل نظریه شحرور را پشتیبانی نمایند برای نمونه آیات متعددی که مورد استناد واقع شده‌اند (انعام/۱۵۲) ارتباطی با ده فرمان ندارند.

۳. دیدگاه‌های شحرور دارای اشتباهات نحوی بسیاری است که با اصول اولیه علم نحو در تضاد است. برای نمونه شحرور «واو» را در موارد بسیاری به هدف اثبات نظر خود به عطف تفسیر نموده لذا نگاه باتوجه به سیاق آیه دارای اشکالات فراوانی از نگاه مفسران و نحویان است در نتیجه نمی‌توان از آن برای اثبات یک نظریه استفاده نمود.

۴. نظریه شحرور از نگاه مبانی تفسیری با مشکل روبرو است. برای نمونه او از شأن نزول آیات سوره انعام (۱۵۱-۱۵۳) برای اثبات ادعای خود مبنی بر نزول فرقان در ماه رمضان و جنگ بدر، بهره می‌جوید اما از این نکته غافل است که مفسران متقدم صرفاً به نزول مدنی (بدون اشاره به واقعه‌ای خاص) این آیات توجه داشته‌اند و این موضوع متفاوت از قول برخی از مفسران متأخر است که نزول مدنی برخی از آیات را با توجه به سیاق واحد سوره انعام رد می‌کنند در ادامه شحرور قرینه و استدلالی برای ارائه معنایی جدید از واژه آیات (ظواهر طبیعی) در آیه ۷۳ سوره فرقان ارائه نمی‌دهد اما بر اساس همین معنای جدید مدعی است که منظور از متقین دانشمندان علوم طبیعی هستند لذا افزون بر عدم وجود قرائن لفظی و معنوی، مفسران متقدم و متأخر، مصادیق آیات و متقین را بر اساس سیاق آیات سوره فرقان مشخص نموده‌اند اما مشخص نیست شحرور با کدام دلیل یا دلایل دیدگاه‌های مفسران فریقین را رد نموده است.

۵. نتیجه کلی پژوهش حاکی از آن است که مجموعه برداشت‌های شحرور از قرآن بر نظریه هرمنوتیکی خاص او<sup>۱</sup> مبتنی است لذا اعتباری برای دریافت و فهم مراد ماتن (و مشخصاً در برداشت از قرآن، اعتباری به فهم مراد جدی خداوند) قائل نیست، بلکه از نظر تفسیر متن معتقد به مرگ مؤلف است، لذا از دید دانش تفسیر و هرمنوتیک سنتی، دیدگاه او نوعی تفسیر به رأی به شمار می‌آید.

### پیوست

جدول دوم: مقایسه آیات سوره اسراء (۲۹-۲۳) با ده فرمان تورات		
آیات سوره اسراء	ده فرمان تورات	توضیحات
۱. وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ.	تو را معبود دیگری جز من نباشد. هیچ تصویری از آنچه در آسمان یا بر روی زمین یا در آب است، نساز و آنها را پرستش نکن (فرمان دوم).	-
۲. وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا.	پدر و مادرت را احترام بگذار (فرمان پنجم).	-

<sup>۱</sup> - نظریه خاص هرمنوتیکی شحرور عبارت از «ثبات النص و حرکیه المحتوى» است و مفهوم اجمالی آن این است که اگر چه متن قرآن ثابت و مطابق با وحی است که خداوند به حضرت محمد (ص) انزال نموده است، لیکن تفسیر آن بر اساس مقتضیات زمان متحرک و وابسته به فهم مفسران هر زمان دارد (شحرور، ۲۰۰۸م: ۲۸) تبیین و نقد این دیدگاه در این مقاله نمی‌گنجد و نگارش مقاله مستقل می‌طلبد.

<p>مضامین رعایت حقوق خویشاوندان<sup>۱</sup>، کمک به فقرا<sup>۲</sup> و پرهیز از اسراف<sup>۳</sup> هر یک جداگانه در تورات ذکر شده‌اند.</p>	<p>عدم مطابقت با ده فرمان</p>	<p>۳. وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَلَا تُبْذِرْ تَبْذِيرًا.</p>
	<p>عدم مطابقت با ده فرمان</p>	<p>۴. وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوبَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْأَيْسِطِ فَتَقْعَدَ مَلُومًا مَحْسُورًا.</p>
<p>برای توضیحات این قسمت ر.ک: جدول اول مورد سوم.</p>	<p>قتل نکن (فرمان ششم)</p>	<p>۵. وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ</p>

۱ - اگر از میان خویشان برادرت فقیر شد و مجبور شد حشش را بفروشد تو آن را بخر و به او بازگردان (همدانی، ۱۳۸۸ش: سفر لایوان، فصل بیست و پنجم آیه ۲۵).

۲ - کسی که به فقیر می‌بخشد محتاج نخواهد گردید (همدانی، ۱۳۸۸ش: امثال سلیمان: فصل بیست و هشتم، آیه ۲۷).

۳ - در میان شراب‌خواران و گوشت‌خواران آشوبگر نباشید، زیرا مستی و اسراف باعث فقر می‌شود (همدانی، ۱۳۸۸ش: امثال سلیمان، فصل بیستم، آیه ۲۴).

		خَشِيَّةٌ إِمْلَاقٍ.
-	زنا نکن (فرمان هفتم)	۶. وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانَا.
-	قتل نکن (فرمان هفتم)	۷. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ.
	عدم مطابقت با ده فرمان	۸. وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ... وَأَوْفُوا بِالعَهْدِ.
-	عدم مطابقت با ده فرمان	۹. وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُنْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ.

### منابع

قرآن کریم. (۱۳۷۷). ترجمه محمدرضا آدینه‌وند. تهران: نشر اسوه.

- آل غازي، عبدالقادر. (١٣٨٢ق). **بيان المعاني**. چاپ اول. دمشق: مطبعة الترقى.
- آلوسى، محمود بن عبدالله. (١٤١٥ق). **روح المعاني فى تفسير القرآن العظيم**. تحقيق: على عبدالبارى. چاپ اول. بيروت: دارالكتب العلميه.
- ابن سيده، على بن اسماعيل. (١٤٢١ق). **المحكم والمحيط الأعظم**. تصحيح: عبدالحميد هنداوى. چاپ اول. بيروت: دارالكتب العلميه.
- ابن عاشور، محمد طاهر بن محمد. (١٩٨٤م). **التحرير والتنوير**. تونس: الدارالتونسيه للنشر.
- ابن عرفه، محمد بن احمد. (٢٠٠٨م). **التفسير**. چاپ اول. بيروت: دارالكتب العلميه.
- ابن عطيه، عبدالحق بن غالب. (١٤٢٢ق). **المحرر الوجيز فى تفسير الكتاب العزيز**. تحقيق: محمد عبدالسلام. چاپ اول. بيروت: دارالكتب العلميه.
- ابن فارس، احمد. (١٤٠٤ق). **مقاييس اللغه**. تصحيح: هارون عبدالسلام. چاپ اول. قم: مكتب الأعلام الإسلامى.
- ابن قيم، محمد بن ابى بكر. (١٤٤٠ق). **جلاء الأفهام**. تحقيق: زائد النشيري. چاپ پنجم. بيروت: دارابن حزم.
- ابن منظور، محمد بن مكرم. (١٤١٤ق). **لسان العرب**. چاپ سوم. بيروت: دارصادر.
- ابوالسعود، محمد بن محمد. (١٩٨٣م). **إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم**. چاپ اول. بيروت: دارإحياء التراث العربى.
- ابوعبيده، معمر بن مثنى. (١٣٨١ق). **مجاز القرآن**. تصحيح: فؤاد سزگين. چاپ اول. قاهره. مكتبة الخانجى.
- ابوهلال عسكرى، حسن بن عبدالله. (بى تا). **الفروق اللغويه**. تحقيق: محمد سليم. قاهره: دارالعلم و الثقافة.
- اخفش، سعيد بن مسعده. (١٤١١ق). **معانى القرآن**. چاپ اول. قاهره: مكتبة الخانجى.
- ازهرى. محمد بن احمد. (١٤٢١ق). **تهذيب اللغة**. چاپ اول. بيروت. دارإحياء التراث العربى.

- اشقر. عمر بن سلیمان. (۱۴۱۰ق). الرسل و الرسائل. چاپ چهارم. کویت. مکتبه الفلاح للنشر و التوزیع.
- بایر ناس، جان. (۱۳۹۶ش). **تاریخ جامع ادیان**. ترجمه علی اصغر حکمت. چاپ سوم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- بلاغی، محمدجواد. (بی تا). آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن. قم. بنیاد بعثت.
- بی بار، آن ماری. (۱۳۹۵ش). **دائرة المعارف مصور مسیحیت (مروری بر راز و رمزهای باوری دو هزارساله)**. ترجمه حبیب بشیر پور و معصومه انصاری. چاپ اول. تهران: نشر سایان.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ق). **أنوار التنزیل و أسرار التأویل**. تصحیح: محمد مرعشلی. چاپ اول. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- تستری، سهل بن عبدالله. (۱۴۲۳ق). **التفسیر**. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- تویجری، محمد بن ابراهیم. (بی تا). **موسوعة فقه القلوب**. بی جا: بیت الأفكار الدولیه.
- ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲ق). **الکشف و البیان**. چاپ اول. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حوی، سعید. (۱۴۲۴ق). **الأساس فی التفسیر**. چاپ ششم. قاهره: بی نا.
- جزائری. نعمت الله بن عبدالله. (۱۳۸۸ش). **عقود المرجان فی تفسیر القرآن**. چاپ اول. قم: نور وحی.
- جزائری، جابر بن موسی. (۱۴۲۴ق). **أیسر التفاسیر**. چاپ اول. مدینه المنوره: مکتبه العلم و الحکم.
- دان ناردو. (۱۴۰۱ش). **پیدایش مسیحیت**. ترجمه مهدی حقیقت خواه. چاپ اول. تهران: نشر ققنوس.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). **مفردات فی ألفاظ القرآن**. بیروت: دارالقلم.
- زیبیدی، مرتضی. (۱۴۱۴ق). **تاج العروس من جواهر القاموس**. بیروت: دار الفکر.
- زحیلی، وهبه. (۱۴۱۱ق). **التفسیر المنیر**. چاپ دوم. بیروت: دارالفکر.



زمخشري، محمود بن عمر. (١٤٠٧ق). **الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل**. چاپ سوم. بيروت: دارالكتاب العربي.

سمرقندي، نصر بن محمد. (١٤١٦ق). **بحر العلوم**. تحقيق: عمر عمروى. چاپ اول. بيروت: دارالفكر.

سمين، احمد بن يوسف. (١٤١٤ق). **الدر المصون فى علوم الكتاب المكنون**. بيروت: دارالكتب العلمية.

سيد مرتضى، على بن حسين. (١٤٣١ق). **نفائس التأويل**. بيروت: مؤسسة الأعلمی.

سيوطى، عبدالرحمن بن أبى بكر. (١٤٠٤ق). **الدر المنثور فى التفسير بالمأثور**. قم: مكتبة آية الله المرعشى.

\_\_\_\_\_ . (١٤٢٤ق). **نواهد الأبتكار و شوارد الأفكار**. المملكة العربية السعودية: جامعه القرى.

شحرور، محمد. (٢٠١٥م). **أم الكتاب و تفصيلها»قراءة معاصرة للحاكمية الإنسانية و تهافت الفقهاء و المعصومين**. بيروت: دارالساقى.

\_\_\_\_\_ . (٢٠٠٨م). **تجفيف منابع الإرهاب**. چاپ اول. بيروت: الأهالى للطباعة و النشر و التوزيع.

\_\_\_\_\_ . (٢٠١٢م). **السنة الرسولية و السنة النبوية**. بيروت: دارالساقى.

\_\_\_\_\_ . (بى تا). **الكتاب و القرآن (قراءة معاصرة)**. چاپ اول. دمشق: الأهالى للطباعة و النشر و التوزيع.

\_\_\_\_\_ . (٢٠١٦م). **دليل القراءة المعاصرة للتنزيل الحكيم**. بيروت: دارالساقى.

شعراوى، محمد متولى. (١٩٩٨م). **التفسير**. بيروت: أخبار اليوم.

شهرستانی، محمد بن عبدالکریم. (۱۳۸۷ش). **مفاتيح الأسرار و مصابيح الأبرار**. چاپ اول. تهران: مرکز البحوث و الدراسات.

شیخ طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). **التبيان في تفسير القرآن**. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

شوکانی، محمد بن علی. (۱۴۱۴ق). **فتح القدير**. چاپ اول. بیروت: دارالکلم الطیب.

صاحب، اسماعیل بن عباد. (۱۴۱۴ق). **المحيط في اللغة**. تحقیق: محمد آل یاسین. چاپ اول. بیروت: عالم-الکتب.

صالح، بهجت عبدالواحد. (۱۹۹۸م). **الإعراب المفصل لكتاب الله المرتل**. اردن: دار الفکر.

صدیق حسن خان، محمد صدیق. (۱۴۲۰ق). **فتح البيان في مقاصد القرآن**. چاپ دوم. بیروت: دارالکتب العلمیه.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۰ق). **الميزان في تفسير القرآن**. چاپ دوم. بیروت: مؤسسه الأعلمی.

طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸م). **التفسير الكبير**. چاپ اول. اردن: نشر أربد.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). **مجمع البيان في تفسير القرآن**. چاپ سوم. تهران: ناصر خسرو.

طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). **جامع البيان**. چاپ اول. بیروت: دارالمعرفه.

طیار، مساعد و جمع من المؤلفین. (۱۴۳۹ق). **موسوعة التفسير المأثور**. چاپ اول. بیروت: دار ابن حزم.

عباس حسن. (بی تا). **النحو الوافي**. بیروت: دارالمعارف.

فارسی، ابوعلی. (۱۴۰۷ق). **المسائل الحلیات**. تحقیق: حسن هنداوای. چاپ اول. بیروت: دارالقلم.

فتحی، علی. (۱۳۸۸ش). «مبانی قرآنی تفسیر قرآن به قرآن». **مجله معرفت**. دوره سیزدهم. شماره ۱۳۶،

صص ۱۹-۳۶.

فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). **التفسیر الكبير (مفاتیح الغیب)**. چاپ سوم. بیروت: دارإحیاء التراث العربی.

فراء، یحیی بن زیاد. (۱۹۸۰م). **معانی القرآن**. تحقیق: محمد علی نجار. چاپ دوم. قاهره: الهیئه المصریه العامه للکتاب.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۶ق). **الجمیل فی النحو**. چاپ پنجم. بی جا: بی نا.

..... (۱۴۰۹ق). **العین**. چاپ دوم. قم: نشر هجرت.

فضل حسن، عباس. (۱۴۳۷ق). **التفسیر و المفسرون؛ أساسیاته و اتجاهاته و مناهجه فی العصر الحدیث**. چاپ اول. اردن: دار النفائس للنشر و التوزیع.

فطانی، فوزی بن عبدالصمد. (بی تا). **شحرور مفسدا لا مفسرا**. بی جا. مرکز سلف للبحوث و الدراسات.

فیضی، ابوالفیض بن مبارک. (۱۴۱۷ق). **سواطع الإلهام**. چاپ اول. قم: دارالمنار.

قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳ش). **التفسیر**. تحقیق: طیب موسوی. چاپ سوم. قم: دارالکتاب.

کریاسی. محمد جعفر. (۱۴۲۲ق). **إعراب القرآن**. چاپ اول. بیروت: مکتبه الهلال.

ماتریدی، محمد. (۱۴۲۶ق). **تأویلات أهل السنه**. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه.

محلی، محمد بن احمد. (۱۴۱۶ق). **تفسیر الجلالین**. چاپ اول. بیروت: مؤسسه النور للمطبوعات.

مصطفوی، حسن. (۱۴۳۰ق). **التحقیق فی کلمات القرآن**. بیروت: دارالکتب العلمیه.

مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳ق). **التفسیر**. تحقیق: عبدالله شحاته. چاپ اول. بیروت: دارإحیاء التراث العربی.

نہاوندی، محمد. (۱۳۸۶ش). **نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن**. چاپ اول. قم: مؤسسه البعثه.

واحدی، علی بن محمد. (۱۴۱۵ق). **الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز**. تحقیق: صفوان دواودی. چاپ اول. بیروت: دارالقلم.

\_\_\_\_\_ (۱۴۱۶ق). **الوسيط في تفسير القرآن الكريم**. تحقيق: محمد زفيتي. چاپ اول.

قاهره: وزارة الأوقاف.

هاشمی، علی. (۱۳۸۹ش). «شریعت در مسیحیت». **مجله معرفت**. سال نوزدهم. دوره چهاردهم. شماره

۱۵۸، صص ۱۳۵-۱۵۱.

همدانی، فاضل خان. (۱۳۸۸ش). **ترجمه کتاب مقدس (عهد عتیق و عهد جدید)**. چاپ اول. تهران:

انتشارات اساطیر.

هیوم، رابرت. (۱۳۹۱ش). **ادیان زنده جهان**. ترجمه عبدالرحیم گواهی. چاپ نوزدهم. تهران: نشر علم.



این دستور محتوایی تازه ندارد تا به عنوان فرمانی جدید مطرح شود.	عدم مصداق در ده فرمان	۱۰. وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ.
--	-----------------------	--

---

<sup>۱</sup> - به نظر می‌رسد هدف شحرور از بیان این آیات، مطلق وصایا باشد در این صورت مشخص نیست که به کدام دلیل سه آیه آیه ۶۹-۷۱ اضافه شده‌اند. آیات مذکور هر چند از نظر سیاق با آیات قبل مرتبط هستند اما به مطلق وصایا اشاره ندارند.